

Ορίζοντας και πάλι τη δημοκρατία

Το βασικό μας πρόβλημα σήμερα δεν είναι η κληρονομιά του σταλινισμού. Όποια κι αν είναι τα διδάγματα που μπορούμε ακόμη να αντλήσουμε για ό,τι συνέβη και για το πώς συνέβη, ή για τις παρατεινόμενες ιδεολογικές και γεωπολιτικές επιπτώσεις, το μέλλον ανήκει σε μια γενιά για την οποία ο σταλινισμός και η κατάρρευση του κομμουνισμού δεν θα έχουν περισσότερο νόημα από την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και για την οποία ο σοσιαλισμός είναι εξίσου ξένος –ή έστω απόμακρος– με τις Σταυροφορίες. Δεν πρόκειται να αρνηθούμε ότι υπάρχει στα αντικαπιταλιστικά κινήματα μια αναβίωση του ενδιαφέροντος για τις σοσιαλιστικές αρχές και ότι ορισμένα μπορεί μάλιστα να προσχωρήσουν σε αυτές. Αλλά παρότι βιώνουμε τη βαθύτερη καπιταλιστική κρίση από την εποχή της Μεγάλης Ύφεσης, δεν υπήρξε παραδόξως ποτέ στιγμή στην ιστορία του καπιταλισμού όπου η εξάλειψη και η αντικατάσταση του συστήματος από μια άλλη κοινωνική μορφή να φαινόταν τόσο απίθανη. Ποτέ ο καπιταλισμός δεν βρισκόταν τόσο λίγο αντιμέτωπος με τη θεωρητική και πρακτική πρόκληση μιας αντιθετικής δύναμης. Και φτάσαμε στο σημείο όπου η ηγεμονία του δεν έχει πλέον και μεγάλη σχέση με την ιστορική μνήμη των εγκλημάτων του Στάλιν. Η κομμουνιστική εναλλακτική προοπτική δεν υπάρχει πλέον καν ως κακή ανάμνηση.

Ωστόσο, υπάρχει ίσως μια παρακαμπτήριος με την οποία η κληρονομιά του κομμουνισμού εξακολουθεί να ταράζει τα νερά των διενέξεών μας. Φαίνεται ότι μας αναγκάζει να ορίσουμε σαφείς διακρίσεις –που, παρεμπιπτόντως, ο Μαρξ δεν έκανε ποτέ– ανάμεσα στον κομμουνισμό και τον σοσιαλισμό. Όμως, υπάρχει τότε κίνδυνος να εστιάσουμε την προσοχή μας σε φιλονικίες φατριαστικού χαρακτήρα παρά στην ιδέα του σοσιαλισμού ως εναλλακτικής προοπτικής έναντι του καπιταλισμού. Αν το ερώτημα είναι κατά πόσο τα πολιτικά κόμματα θα

* Η Ellen Meiksins Wood δίδαξε πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο του Toronto. Είναι συγγραφέας σημαντικών μελετών, μεταξύ των οποίων και οι γνωστές στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό*. Για μια ανανέωση του ιστορικού υλισμού, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1998 και *Η αυτοκρατορία του κεφαλαίου*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2008.

έπρεπε να ονομάζονται κομμουνιστικά ή σοσιαλιστικά, τα επιχειρήματα ποικίλλουν προφανώς σε συνάρτηση με τα εθνικά πλαίσια και τις πολιτικές παραδόσεις. Κατά τη γνώμη μου, το ζήτημα δεν σχετίζεται τόσο με τη νομενκλατούρα των κομμάτων, όσο με δύο αντιτιθέμενες μορφές κοινωνικής ζωής: τον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό. Από αυτή την άποψη, αρνούμαι να μετριάσω τη λέξη σοσιαλισμός, που έχει μπει στο πολιτικό λεξιλόγιο, και δεν βλέπω κανέναν κατηγορηματικό λόγο για να εκφράσω τη σοσιαλιστική ιδέα με τον όρο κομμουνισμός εάν, για ιστορικούς λόγους, έχει αποκτήσει για πολλούς ανθρώπους αρνητικό νόημα και αποδυναμώνει την πρόκλησή μας ενάντια στον καπιταλισμό. Ίσως αυτός είναι ένας τρόπος να υπεκφύγουμε από το ερώτημα για το νόημα και την καταλληλότητα του όρου κομμουνισμός, αλλά το κάνω σκοπίμως, με την πεποίθηση ότι αυτό που έχουμε ανάγκη δεν είναι μια πυξίδα για την ιστορία των αγώνων των παλαιών κομμάτων, αλλά μια σοσιαλιστική πρόκληση απέναντι στον σύγχρονο καπιταλισμό.

Συνεπώς, το βασικό πρόβλημά μας δεν είναι η κληρονομιά αυτού που ήταν ο «υπαρκτός» κομμουνισμός, αλλά η ηγεμονία αυτού που είναι σήμερα ο υπαρκτός καπιταλισμός. Απέναντι σε αυτή την ηγεμονία, οι αυταπάτες που μπορεί να τρέφαμε αναφορικά με μια επικείμενη εξαφάνιση του καπιταλισμού δεν είναι πλέον αληθοφανείς. Ακόμη και αν η σημερινή κρίση είναι ικανή να ξαναδώσει πνοή στις ελπίδες μας, είναι πιο εύλογο να σκεφτούμε ότι ο καπιταλισμός θα επιβιώσει αυτής, όποιες κι αν είναι οι καταστροφές. Η απώλεια του επαναστατικού οπτιμισμού είναι οπωσδήποτε άσχημη είδηση, αλλά μπορεί να παρουσιάζει και πλεονεκτήματα. Το σοσιαλιστικό κίνημα περισσότερο υπέφερε παρά κέρδιζε από την πεποίθηση ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού βρισκόταν στη γωνία του δρόμου και ότι καθήκον μας, των σοσιαλιστών, ήταν απλώς να συνοδεύσουμε τις ασυγκράτητες δυνάμεις της ιστορίας προσμένοντας τον αναπόφευκτο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Για τους σοσιαλιστές, η πεποίθηση των επαναστατικών κινήματων που βρίσκονται σε άμεσο αγώνα για την εξουσία ότι αποτελούν δρώντες παράγοντες των διστορικών νόμων μπορεί να παρουσιάζει ορισμένα πλεονεκτήματα. Δεν είναι όμως σχεδόν καθόλου χρήσιμη για τους πραγματικούς καθημερινούς αγώνες. Τείνω επίσης να σκεφτώ ότι η αντίληψη για τον κομμουνισμό, ή τον σοσιαλισμό, ως στάδιο –ενδεχομένως το τελευταίο– στην κατά το μάλλον ή ήττον προκαθορισμένη διαδοχή των τρόπων παραγωγής διαστρεβλώνει τη θεμελιώδη ιδέα του Μαρξ και την απόρριψη από πλευράς του της *τελεολογίας* προς όφελος της *ιστορίας*. Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία. Μας είναι αρκετό εδώ να αναγνωρίσουμε ότι δεν είμαστε διστορικοί δρώντες παράγοντες. Όπως όλος ο κόσμος, ζούμε σε μια ιδιαίτερη ιστορική στιγμή, και για εμάς που ζούμε σε αυτή την ιδιαίτερη ιστορική στιγμή, η πιο γόνιμη πολιτική στρατηγική είναι να δρούμε

ως εάν ο καπιταλισμός να μην επρόκειτο να εξαφανιστεί όσο εμείς ζούμε. Μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα εξαφανιστεί, και ίσως ότι η ιστορία θα μας εκπλήξει νωρίτερα απ' όσο περιμένουμε. Επιμένω όμως ότι για να αναπτύξουμε όσο καλύτερα γίνεται τους αγώνες εδώ και τώρα δεν μπορούμε να βασιζόμαστε στην ιδέα ότι ο καπιταλισμός τελεί υπό επιθανάτια αγωνία. Κάτι τέτοιο ουδόλως συνεπάγεται ότι παραιτούμαστε από την προσδοκία μιας επαναστατικής αλλαγής ή από τον αγώνα ενάντια στην καπιταλιστική ηγεμονία. Κάτι τέτοιο δεν ενέχει επίσης καμία πρόγνωση. Σημαίνει απλώς ότι απορρίπτουμε κάθε πρόσχημα για να παραμελήσουμε ή να ελαχιστοποιήσουμε την πραγματικότητα των καθημερινών αγώνων.

Όλα αυτά σημαίνουν άραγε ότι η έννοια του σοσιαλισμού –ή του κομμουνισμού– δεν μπορεί παρά να δηλώνει μια «κριτική ουτοπία» ή την «ιδέα ενός άλλου κόσμου», έναν ιδεατό τύπο έξω και πέρα από τον κόσμο στον οποίο ζούμε; Ή επίσης ένα είδος μοντέλου αναφοράς σε σχέση με το οποίο θα μπορούσαμε να ορίσουμε τι δεν είμαστε και προς ποια κατεύθυνση θα θέλουμε να κινηθούμε, αλλά το οποίο δεν θα έλεγε τίποτα γι' αυτό που μπορούμε ή δεν μπορούμε να κάνουμε εδώ και τώρα; Το ζήτημα είναι να μπορούμε να επιστρατεύσουμε τη σοσιαλιστική ιδέα όχι μόνο για να επιφέρουμε τη χαριστική βολή στον καπιταλισμό, όταν θα βρίσκεται στις τελευταίες στιγμές του, αλλά πολύ νωρίτερα. Η πρόκληση είναι επομένως να διατυπώσουμε την ιδέα του σοσιαλισμού με τέτοιο τρόπο ώστε να μην περιγράφει μόνο τον τελικό σκοπό μας, αλλά και να προσανατολίζει τους άμεσους αγώνες. Αυτό δεν σημαίνει ότι μπορούμε, όπως οι «αναθεωρητές», να εγκαθιδρύσουμε τον σοσιαλισμό εντός του καπιταλισμού, αλλά ότι οι αγώνες κατά του καπιταλισμού μπορούν να προσανατολιστούν με βάση τις σοσιαλιστικές αρχές, κυρίως αν εννοήσουμε τον σοσιαλισμό ως έναν επανορισμό της δημοκρατίας. Δύο ή τρία χρόνια πριν από την «κατάρρευση του κομμουνισμού», μου είχαν ζητήσει να συνοψίσω την οπτική μου για τα συμβάντα του 1989. Έγραψα τότε: «Ίσως το σημαντικότερο δίδαγμα που μπορούμε να αντλήσουμε από την πώση του κομμουνισμού είναι ότι ενώ ο καπιταλισμός αποδείχθηκε ικανός να λειτουργεί χωρίς δημοκρατία, ο σοσιαλισμός αδυνατεί να κάνει το ίδιο. Ο σοσιαλισμός είναι εξ ορισμού μια δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα, από τον τόπο εργασίας μέχρι το κράτος». Θεωρώ ότι αυτό είναι πάντα ένα καλό σημείο αφετηρίας.

Ως εκ τούτου, οφείλουμε ασφαλώς να αναγνωρίσουμε ότι τα σφάλματα του «υπαρκτού σοσιαλισμού» σε θέματα δημοκρατίας είχαν ένα μοιραίο καταστροφικό αποτέλεσμα. Αλλά ενώ η σοσιαλιστική αριστερά ήταν συχνά υπερβολική στην υποτίμηση της δημοκρατίας υπό τις «αστικές» ή «φιλελεύθερες» μορφές της, που επικεντρώνονται στις πολιτικές ελευθερίες ή στον περιορισμό της κρατικής εξουσίας, η αλήθεια είναι ότι αυτές οι συμβατικές αντιλήψεις περί δημο-

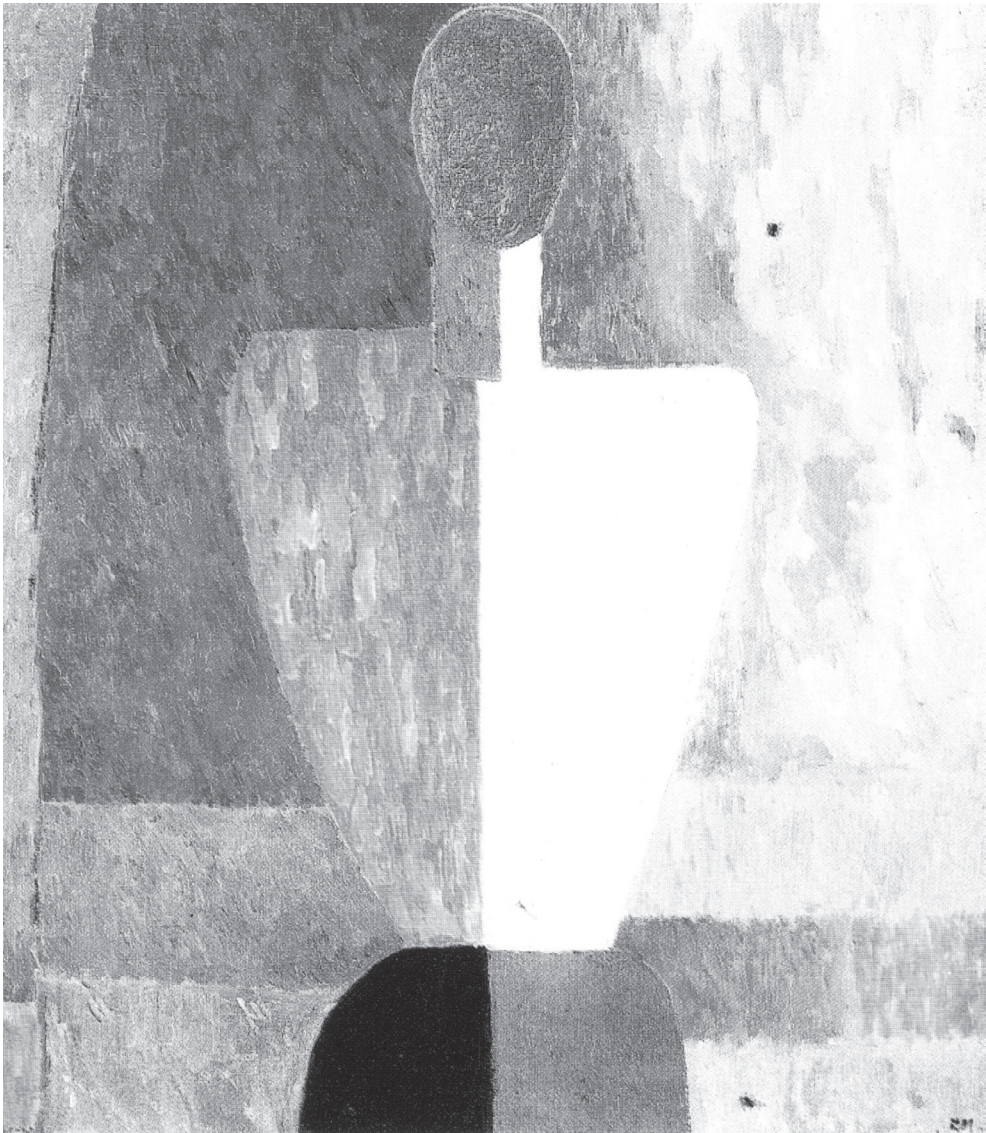
κρατίας δεν είχαν και μεγάλη σχέση με τις μορφές εξουσίας και κυριαρχίας που γέννησε ο καπιταλισμός. Υπάρχει, στον καπιταλισμό, όπως σε κανένα άλλο σύστημα προηγουμένως, μια διακριτή οικονομική σφαίρα (τυπικά διαχωρισμένη από το πολιτικό πεδίο), με ένα προσίδιο σύστημα καταναγκασμού και εξαναγκασμού, με προσίδιες μορφές κυριαρχίας, με προσίδιες ιεραρχίες, εκτός του πεδίου εμβέλειας των δημοκρατικών ελευθεριών, όπως τις αντιλαμβανόμαστε γενικά. Οι πιο εμφανείς εκφράσεις της είναι ο έλεγχος του κεφαλαίου επί του τόπου εργασίας και ο άνευ προηγουμένου έλεγχος του κεφαλαίου επί της εργασιακής διαδικασίας. Αλλά υπάρχουν επίσης και οι καταναγκασμοί της αγοράς με τους οποίους το κεφαλαίο κατανέμει την εργασία και τις πλουτοπαραγωγικές πηγές. Αυτοί οι καταναγκασμοί μεγιστοποίησης του κέρδους και διαρκούς συσσώρευσης του κεφαλαίου δεν αποτελούν απλώς ένα είδος ψυχολογικής ή ηθικής αταξίας. Πρόκειται για αυθεντικές συστημικές προσταγές και όλες οι σφαίρες της ζωής που υπόκεινται στον νόμο και την ισχύ τους, όλες οι σφαίρες που υπάρχουν στην εμπορευματοποίηση διαφεύγουν από κάθε δημοκρατικό έλεγχο. Στην πολιτική σφαίρα (όπου οι άνθρωποι δρουν ως πολίτες παρά ως εργαζόμενοι ή καπιταλιστές), οι άνθρωποι μπορούν να ασκούν τα δικαιώματα που έχουν ως πολίτες χωρίς τις σοβαρές επιπτώσεις για την εξουσία που έχει το κεφάλαιο στην οικονομική σφαίρα. Ακόμη και στις καπιταλιστικές κοινωνίες με ισχυρή παράδοση κρατικών παρεμβάσεων, οι θεμελιώδεις οικονομικές εξουσίες του κεφαλαίου παραμένουν άθικτες παρά την επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Συνεπώς, αν ο καπιταλισμός δημιούργησε τη δική του δομή εξουσίας εκτός του κράτους, το ερώτημα είναι με ποιον τρόπο πρέπει να ορίσουμε εννοιολογικά τα δικαιώματα και τις δημοκρατικές ελευθερίες, ούτως ώστε να περικλείουν και αυτές τις άλλες μορφές εξουσίας. Αυτός ακριβώς θα είναι ο ρόλος ενός σοσιαλιστικού επανορισμού της δημοκρατίας, που μπορεί να έχει σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις εδώ και τώρα. Η θεμελιώδης συνθήκη του καπιταλιστικού συστήματος είναι η ανυπεράσπστη έκθεση όλων των ατόμων στις προσταγές της αγοράς – με την αποστέρηση που υποχρεώνει τους ανθρώπους να πουλήσουν την εργασιακή δύναμή τους για έναν μισθό, με την ιδιωτικοποίηση των αγαθών και των υπηρεσιών που παρεμβάλλονται μεταξύ των ατόμων και την εξάρτησή τους από την αγορά. Γι' αυτό ακριβώς το κράτος πρόνοιας ήταν αναγκαίο για να σώσει τον καπιταλισμό από τους δικούς του δαίμονες. Αλλά, ακόμη κι αν δεν πρέπει, στην υπεραριστερή καθαρότητά μας, να αρνηθούμε τη διαφορά ανάμεσα σε ποικίλα καπιταλιστικά καθεστώτα ή να χλευάσουμε τα κεκτημένα των σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων, ο επανορισμός της δημοκρατίας δεν ισοδυναμεί με το αίτημα επαναφοράς των κοινωνικών δικαιωμάτων της μεταπολεμικής περιόδου που κατέστρεψε ο νεοφιλελευθερισμός. Ζητούμενο δεν είναι μό-

νο να δημιουργηθούν δίκτυα ασφαλείας ή να ρυθμιστούν οι αγορές. Ζητούμενο δεν είναι επίσης –όσο σημαντικό κι αν είναι αυτό– να διορθωθούν οι τεράστιες ανισότητες που γεννά ο καπιταλισμός. Για να θεμελιώσουμε την αυτονομία μας ενώπιον της κρατικής εξουσίας, αλλά και ενώπιον της εξουσίας του κεφαλαίου, πρέπει να βάλουμε τη δημοκρατία όχι μόνο στον τόπο εργασίας αλλά και σε όλες τις σφαίρες της ζωής απ' όπου εξοβελίζεται σήμερα λόγω των προσταγών της αγοράς. Πρέπει γι' αυτό να περιφρονήσουμε την εξουσία της αγοράς και να αποσπάσουμε από τους εξαναγκασμούς της όσο περισσότερη ανθρώπινη ζωή γίνεται, με άλλα λόγια να *αποεμπορευματοποιήσουμε* τις κοινωνικές σχέσεις.

Η αναγκαιότητα να αποεμπορευματοποιηθούν όσο περισσότερο γίνεται οι σφαίρες ζωής μπορεί να φαίνεται προφανής στους σοσιαλιστές, αλλά πρόκειται για κάτι διαφορετικό αν σκεφτούμε ότι ο αγώνας για τη δημοκρατία είναι εν μέρει αγώνας για την αποεμπορευματοποίηση. Ταυτίζοντας την αποεμπορευματοποίηση με τη δημοκρατία συμβάλλουμε στο να γίνει η σοσιαλιστική ιδέα κάτι διαφορετικό από μια ουτοπική φαντασιοκοπία που την έχουν επινοήσει αριστεροί διανοούμενοι και στη στενή σύνδεσή της με συγκεκριμένους αγώνες. Κάτι τέτοιο μπορεί να προσδώσει νέο νόημα στην αρχή της Ρόζας Λούξεμπουργκ, ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν να αγωνίζονται μόνο μέσα από τους δικούς τους αγώνες. Αυτή η αρχή διατυπώθηκε πιστεύοντας περισσότερο ή λιγότερο στον επικείμενο χαρακτήρα μιας σοσιαλιστικής επανάστασης. Αλλά ισχύει ακόμη περισσότερο αν σκεφτούμε ότι το μονοπάτι της επανάστασης είναι ακόμη μακρύ. Η προοπτική αποεμπορευματοποίησης της ίδιας της εργασιακής δύναμης μπορεί να φαντάζει μακρινή και, από σήμερα μέχρι να συμβεί αυτό, υπάρχουν ασφαλώς όρια σε όσα μπορούμε να κάνουμε. Αλλά ο αγώνας για αποεμπορευματοποίηση μπορεί να ξεκινήσει χωρίς καθυστέρηση, επί παραδείγματι με τη μάχη για τη δημόσια υγεία στις ΗΠΑ ή με τη συλλογική αντίσταση στην έξωση από τις κατοικίες ή με τον αγώνα ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού στη Βολιβία, και κυρίως και παντού με τους καθημερινούς αγώνες για τα δικαιώματα και τις εξουσίες των εργαζομένων. Ο επανορισμός της δημοκρατίας μπορεί να είναι το κατάλληλο σημείο αφετηρίας για να προσανατολίσουμε τις μάχες μας στην κατεύθυνση του σοσιαλισμού.

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος

Μαλέβιτς, Κορμός (φигούρα με ροζέ πρόσωπο), 1930

Ρόζα Λούξεμπουργκ: ένας κομμουνισμός για τον 21ο αιώνα

Πέρασαν 93 χρόνια από τον Ιανουάριο του 1919, όταν δολοφονήθηκε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ιδρύτρια του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (Ένωση Σπάρτακος), από μια μονάδα των «Φράικορπς», αυτών των αντεπαναστατικών συμμοριών αξιωματικών και στρατιωτικών (μελλοντική δεξαμενή του ναζιστικού κόμματος), που είχαν οδηγηθεί στο Βερολίνο από τον σοσιαλδημοκράτη υπουργό Γκούσταβ Νόσκε για να πνίξουν στο αίμα την εξέγερση των Σπαρτακιστών.

Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ήταν λοιπόν, όπως και ο Εμιλίано Ζαπάτα το ίδιο έτος, μια «ηττημένη της ιστορίας». Αυτό που δεν μπόρεσαν όμως να αφανίσουν οι δήμοί της, και το οποίο μένει ζωντανό σε ό,τι ονόμαζε ο Βάλτερ Μπένγιαμιν «παράδοση των καταπιεσμένων», ήταν το μήνυμά της, το οποίο ήταν συγχρόνως και αδιαχώριστα μαρξιστικό, επαναστατικό και ανθρωπιστικό. Είτε πρόκειται για την κριτική της στον καπιταλισμό ως απάνθρωπο σύστημα, είτε για τον αγώνα της ενάντια στον μιλιταρισμό, την αποικιοκρατία και τον ιμπεριαλισμό, είτε για το όραμά της για μια χειροαφετημένη κοινωνία, την ουτοπία της για έναν κόσμο δίχως εκμετάλλευση, αλλοτρίωση και σύνορα, αυτός ο σοσιαλιστικός ανθρωπισμός διαπερνά σαν κόκκινο νήμα το σύνολο των πολιτικών γραπτών της, αλλά και την αλληλογραφία της, τις συγκινητικές επιστολές της φυλακής, που διαβάστηκαν και ξαναδιαβάστηκαν από διαδοχικές γενεές νέων αγωνιστών και αγωνιστριών του εργατικού κινήματος.

Ποιος είναι ο λόγος που αυτή η φιγούρα εξακολουθεί πάντα να μας αγγίζει; Πώς γίνεται και ογδόντα χρόνια μετά τον θάνατό της είναι τόσο οικεία σε εμάς; Σε τι συνίσταται η *εκπληκτική επικαιρότητα της σκέψης της, και μάλιστα σήμερα, στα τέλη του 20ού αιώνα*; Διακρίνω τουλάχιστον τρεις λόγους που συμβαίνει αυτό.

Καταρχάς, σε μια εποχή καπιταλιστικής οικουμενοποίησης, νεοφιλελεύθε-

* Ο Michael Löwy είναι ομότιμος καθηγητής στην École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) και διευθυντής ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικής Έρευνας (CNRS) της Γαλλίας.